

PRETSTAVE ORANSA NA RIMSKIM SPOMENICIMA U JUGOSLAVIJI

IRMA ČREMOŠNIK

Zemaljski muzej, Sarajevo

Imenom »Orans-a« označavaju se pretstave sa uzdignutim rukama, koje po današnjem poimanju odgovaraju gestu molitve. Međutim on može da znači i glorifikaciju i veselje, adoraciju i molitvu.

Ovaj gest se pojavljuje već vrlo rano u Siriji i Egiptu, zatim kod Grka i Rimljana. Međutim sadržaj i značenje ove geste mijenja se prema sredinama i njihovim religioznim shvatanjima u kojima se pojavljuju. Zato se ovaj gest ne može svuda tumačiti istim šemama. Tako i geste dizanja ruku iz najranijeg doba kršćanstva smatraju da ne odgovaraju po smislu sasvim istim današnjim gestama kod kršćana.¹ Tim više se onda razlikuje značenje ove geste u tako različitim kulturama u kojima se pojavljuju. Najzad i podizanje ruku se izvodi u nekoliko različitih načina.

Na našim spomenicima zastupljena su samo dva načina geste podizanja ruku. Podignuta je ili samo desna ruka (primitivna božanstva sa Glamočkog polja² i iz Leništa³) ili su podignute obe ruke, ali ne sasvim nego savijene u laktovima (reljef Diane iz Opačića⁴ i spomenika daće iz Tubića⁵).

Oba ova gesta podizanja ruku nalazimo već u starom Egiptu⁶ kao znak adoracije i preko alexandrijskih helenističkih reljefa⁷ održavaju se sve do rimskog doba.⁸ U Grčkoj se ove geste pojavljuju već na reljefima iz Sparte,⁹ zatim u kultovima heroja i istaknutih ljudi. Vremenom se ovaj posmrtni kult herosa prenosi u sve šire društvene slojeve a u rimsko doba na skoro sve pokojnike. Ova glorifikacija mrtvog kao herosa vrlo je česta na spomenicima Beotije i Tesalije — kod nas na spomenicima u Makedoniji — dok je rjeđa u Atici i Joniji.¹⁰ Gestovi podizanja ruku javljaju se u Grčkoj

¹ A. Dobrovits, Une représentation de banquet funéraire de l'époque romaine. Arch. Értésítő 7—9, 1946-48 (1948) 13, 16.

² D. Sergejevski, Putne bilješke iz Glamoča. Glasnik Zem. muzeja 54, 1942, 164, sl. 27 (posle GZM).

³ N. Vulić, Spomenik 98, 1948, Nr. 159.

⁴ D. Sergejevski, GZM 41, 1929 33, T. 1 i 2.

⁵ N. Vulić, Spomenik 71, 1931, Nr. 197.

⁶ A. Erman, Die Religion der Ägypter. Berlin-Leipzig (1934) 20 i 32, sl. 8 i 18.

⁷ E. Pfuhl, Alexandrinische Grabreliefs. Atthen. Mitt. 26, 1901, 300.

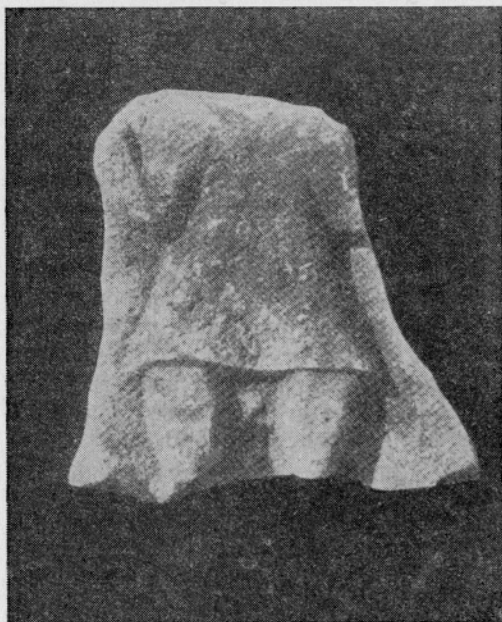
⁸ A. Erman, o. c. 409, sl. 173.

⁹ W. H. Roscher, Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Leipzig (1884-86), 2503, s. v. »Heros«.

¹⁰ ibid. 2509—2553.

najčešće na nadgrobnim spomenicima sa prikazom daće, gdje umrlom na klini prilaze adoranti sa uzdignutom jednom ali obim rukama.

I na našim reljefima sa uzdignutim rukama nalazimo uticaje i grčkog kulta. U Tubićima se ovaj gest pojavljuje na spomeniku sa daćom, koju u ovim krajevima oko Drine svakako moramo pripisati uticaju grčke daće o čemu je već ranije raspravljano.¹¹ Na Glamočkom polju opet Dijana sa uzdignutim rukama se nalazi uz Silvana koji je pretstavljen kao Grčki Pan. Prema tome bi ove geste uzdizanja ruku bilo moguće svesti na uticaj

Sl. 1. Glamočko Polje. Pretstava oransa za uzdignutom desnom rukom

Abb. 1. Glamočko Polje. Orans-Darstellung mit erhobener rechten Hand

grčkih kultura. Međutim vrlo primitivni prikazi naših reljefa upućuju na »interpretatio Romana« autohtonih božanstva na što su tačno ukazali već prilikom ranije obrade reljefa.¹² Kako se na većini ovih reljefa miješaju elementi iliro-keltskih pretstava i grčko-rimskih, kao što čemu iz analize kasnije vidjeti, mogla bi se ova pojava uporediti i jednom vrstom kasno-antičkog sinkretizma, tim pre što svi ovi reljefi pripadaju kasnoj antici, što jasno pokazuje način njihove obrade.

Gest uzdizanja ruku upada u oči osobito na Glamočkom polju gdje se nalazi na dvije vrste spomenika i to na reljefima sa likom koji podiže desnu ruku i na reljefima sa prikazom Dijane.

Do sada je nađeno šest prikaza sa uzdignutom desnom rukom dlanom okrenutim prema gledaocu na Glamočkom polju. Većina od njih so frag-

¹¹ I. Cremošnik, Totenmahldarstellungen auf römischen Denkmälern in Jugoslawien. Jahresh. d. österr. Arch. Inst. 44, 1958, Beiblatt 210.

¹² D. Rendić-Miočević, Ilirske pretstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata. GMZ 10, 1955, 30.

mentarni.¹³ (Sl. 1.) Figure su odjevene u kratku tuniku i u lijevoj ruci drže pateru. Samo na jednom reljefu je uz figuru i atribut — pas.¹⁴ (Sl. 2.) Brojna pojava ovih reljefa i njihova primitivna obrada govori za to da su to pretstave nekog autohtonog božanstva, što su već i drugi utvrdili.¹⁵ D. Sergejevski ih tumači božanstvima sličnim genijima, i pretcima zaštitnicima. Gest ovih primitivnih božanstva i najzad i atribut životinje uz njega više potsjeća na takve identične pretstave u Galiji na Iseri¹⁶ i drugdje gdje se na-

Sl. 2. Glamočko Polje. Pretstava oransa sa psom

Abb. 2. Glamočko Polje. Orans-Darstellung mit Hund

¹³ D. Sergejevski, GZM 54, 1942, 163—164.

¹⁴ ibid. 164, sl. 27.

¹⁵ ibid. 165—166.

¹⁶ I. Cremonšnik, Reljef Silvana i Nimfa iz Založja. GZM 11, 1956, 116—117.

laze tragovi elemenata keltskih kultova. I kod nas u Makedoniji nađen je reljef sa jednim takvim primitivnim božanstvom uzdignute desne ruke¹⁷ u Leništu. Tumačenje ovog gesta u keltskom kultu nije dato, jer su keltska lokalna božanstva većinom nedovoljno definisana. Ali ovaj gest podizanja ruku svakako je igrao važnu ulogu u kultu Kelta što svjedoče i pretstave niza bogova na vazi iz Gundestrupa koji skoro svi imaju uzdignute ruke.¹⁸

Sl. 3. Glamočko Polje.
Ženska trojna božanstva
Abb. 3. Glamočko Polje.
Weibliche Trinitätsgottheit

Da ove primitivne figure sa uzdignutim rukama na Glamočkom polju mogu da potiču iz kruga keltskih pretstava potvrđivala bi i druga kulturna pretstava tzv. Dijane i adorantkinja ili možda tri Silvine¹⁹ (sl. 3.), koja najbližu analogiju nalazi takode u nama poznatoj keltskoj ikonografiji. Stav Dijane sa rukama uzdignutim i savijenim u laktovima, u kojima drži attribute, odgovara sasvim stavu Cernunosa na Gundestrupskoj vazi, jedina je razlika da Cernunos sjedi. I način prikaza ovog trojstva sa tri potpuno jednake figure od kojih je srednja istaknuta odgovara nizu pretstava trojstva na Gundestrupskoj vazi. Na našem reljefu istaknuta je srednja figura time što nadvisuje druge dve stojeći na postamentu i držeći attribute u rukama, na Gundestrupskoj vazi srednja figura je uvijek veća. Ikonografija ovog

¹⁷ N. Vulić, Spomenik 98, 1948, Nr. 139.

¹⁸ F. Drexel, Über den Silberkessel von Gundestrup. Jahrbuch des deutsch. arch. Instit. 30, 1915, 1.

¹⁹ D. Sergejevski, GZM 54, 1942, 162, sl. 25.

trojstva prema tome odgovara sasvim keltskim pretstavama. Dijana sa istim atributima javlja se i na drugom reljefu, koji je radio isti majstor, uz Silvana koji je tu prikazan kao grčki Pan. Već ranije su opširno tretirani mnogostruki vidovi »interpretationis Romanae« Silvana, glavnog autohtonog božanstva Ilira. Međutim na ovim reljefima uz Dijanu u Opačićima izgleda da dolazi do izražaja jedna nova crta ovog autohtonog božanstva, i to sudeći po atributima Dijane, njegov htonski karakter.

Sl. 4. Tubići. Pretstava daće sa oransom

Abb. 4. Tubići. Totenmahldarstellung mit Orans

Atributi naime koji okružuju Dijanu potiču iz dionizijskog kulta. Grana koju ona drži u desnoj ruci sa sigurnošću se može identifikovati kao vinova loza, koja se slično stilizovana nalazi na okvirima natpisa na nadgrobnim spomenicima. Predmet do ruke sa vinovom lozom je vrlo stilizovan krater sa dvije ručke. Sličan oblik ovom nalazimo na nagrobnim spomenicima iz Orehova²⁰ a stilizovani način prikaza njegove rebraste površine sličan je prikazu kratera na već spomenutom spomeniku iz Tubića, i spomeniku iz Peći.²¹ Teže je sigurno odrediti granu koju smo označili kao palmu. I ona

²⁰ N. Vulić, Spomenik 71, 1931, Nr. 252 i 254.

²¹ ibid. Nr. 197 i 277.

se javlja na nadgrobnim spomenicima, kao na steli iz Zenice a jače stilizovana na steli iz Bos. Petrovca i urnama iz Golubića²² sa keltskim simbolima, te i tu imamo dodira sa keltskim krugom vjerovanja.

Analiza prema tome elemenata ovih spomenika jasno nam pokazuje miješanje elemenata kulta ilirskog Silvana, boginje sa jasno izraženim keltskim ikonografskim elementima, i dionizijskog kulta na koji upućuju napred navedeni atributi Dijane. Upravo ovi atributi, koji se vrlo često nalaze na našim nadgrobnim spomenicima kao simboli pobjede nad smrću i jednog boljeg života na drugom svijetu, daju i ovim božanstvima jedan htonski karakter. Gest Dijane sa uzdignutim granama mogao bi prema tome značiti i glorifikaciju pobjede nad smrću. Slično i pas, koji se često javlja na pretstavama daća, daje pretstavama sa jednom uzdignutom rukom sa Glamočkog polja, takođe više htonski karakter. Miješanje pak elemenata ovih raznih kultova najprije se može objasniti sinkretizmom kasno antičkog doba, perioda iz koga ove pretstave i potiču.

Gest podizanja obih ruku sličan Dijani iz Opačića nalazimo i na prikazu tzv. panonske daće na steli iz Tubića (kod Užica) 23 (sl. 4.). Na steli iz Tubića očuvana je samo pretstava daće sa stočićem (tronošcem) i poslugom za kult. U prikazima panonske daće, koji su pod uticajem Panonije prodrli dolinom Drine duboko na jug, prepostavljaju takođe elemente keltskog kulta pod vidom grčke daće. Zato je kod mješavine ovih elemenata teško odrediti kome uticaju treba pripisati ovdje pojavu slugu ili svećenika sa uzdignutim rukama (u jednoj drži pehar za libacije), koji se približuje tronošcu. Na pretstavama daće u helenističko doba često se uz gospodara javljaju adoranti ili sluga sa podignutim obim rukama.²⁴ Desnu ruku dižu u znak obožavanja adoranti koji se približavaju klini heroiziranog pokojnika. Ovaj gest tumače kao gest molitve uz vršenje žrtvi na koje upućuje tronožac sa žrtvenim darovima.²⁵ Slično vjerovatno možemo i tumačiti gest našeg slugu ili svećenika koji se približava tronošcu. Na gest adoracije heroiziranom pokojniku upućuju i pretstave zmijske na stranama stele iz Tubića, koja se na grčkim daćama javlja inače uz samog pokojnika. Jedinstveno do sada na našim spomenicima je odijelo koje nosi sveštenik, a koje po kroju i dvjema trakama liči na dalmatiku. Međutim takve se javljaju i na keltskom odijelu u Noriku i Panoniji pa i u Galiji.²⁶ Pošto se javlja na spomeniku se panonskom daćom koja je u ove krajeve došla iz Panonije, najvjerovatnije je da u ovom neobičnom odijelu takođe vidimo uticaj panonskih Kelta.

Interesantno je da gestu podizanja ruku i na Glamočkom polju i oko Užica (u slivu Drine) nalazimo na spomenicima na kojima se miješaju kultne pretstave Kelta sa grčkim ikonografskim pretstavama. Pojavu ovih elemenata u dolini Drine možemo svesti na uticaj Panonije a na Glamočkom polju na uticaj susjednih i vrlo bliskih Japoda, kod kojih se takođe keltski

²² D. Sergejevski, GZM 44, 1932, 35, T. 22: 12, 13; C. Patsch, WMBH 8, 1902, 107, sl. 44; I. Cremošnik, GZM 12, 1957, 169, T. 2: 1, 2, 3.

²³ N. Vulić, Spomenik 71, 1931, Nr. 197.

²⁴ E. Pfuhl, Atthen. Mitt. 26, 1901, 300.

²⁵ H. von Fritze, Zu den griechischen Totenmahlreliefs. Atthen. Mitt. 21, 1896, 356.

²⁶ I. Cremošnik, Panonska nošnja na rimskim spomenicima. GZM 13, 1958, 150; V. Geramb, Die norisch-pannonische Tracht. Steirisches Trachtenbuch. Graz (1938) 171.

elementi javljaju na grčkim ikonografskim pretstavama (reljef Silvana i Nimfa iz Založja²⁷). Vjerovatno su prema tome Kelti ovu gestu dizanja ruku preuzeli od Grka još prilikom njihovih pohoda u Grčku i prenijeli je i u naše krajeve. Tu se je onda očuvao kao jedan od elemenata u autohtonij religiji ovih krajeva. Tako nam kultne pretstave ovih krajeva još u kasno doba antike pokazuju elemente domaćih ili-ro-keltskih kultova pod šemama grčko-rimske ikonografije.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Darstellungen des »Orans« auf römischen Denkmälern in Jugoslawien

Auf den römischen Denkmälern in Jugoslawien erscheint die Geste des »Orans« auf zwei Arten. Auf den fünf primitiven Reliefs von Glamočko polje² (Westbosnien) und dem Denkmal aus Lenište³ (Mazedonien) ist nur die rechte Hand erhoben, auf den Reliefs der Diana⁴ von Glamočko polje (Westbosnien) und der pannonschen Totenmahldarstellung aus Tubići⁵ (bei Užice, Serbien) sind beide Hände erhoben.

Diese Geste des »Orans« befindet sich immer auf autochthonen^{12, 15} Denkmälern, die nahe Analogien mit keltischen kultischen Denkmälern zeigen. So finden wir die nächsten Analogien für die primitiven autochthonen Denkmäler mit der Figur mit erhobener rechter Hand¹³ (Abb. 1), die auch ein Hund begleitet¹⁴ (Abb. 2), in den primitiven keltischen Gottheiten aus Gallien (an der Isère),¹⁶ die auch ein Tier begleitet.

Die ikonographische Darstellung der sogenannten Diana und ihrer Adorantinnen¹⁹ (Abb. 3) als drei vollkommen gleiche Figuren, von denen sich die mittlere als Hauptgottheit nur dadurch auszeichnet, dass sie auf einem Piedestal steht und in den erhobenen Händen ihre Attribute trägt, entspricht ganz der Darstellung der Trinitätsgottheiten mit erhobenen Händen auf der Vase von Gundestrup.¹⁶ Neben diesen keltischen Elementen finden wir auch die illyrische Hauptgottheit Silvan (Relief der Diana und des Silvanus), dargestellt als griechischen Pan. Die Diana aber trägt Attribute (die Rebenranke, die Palme²² und neben ihr der Krater^{20, 21}), die dem Kult des Dionysos angehören und oft auf Grabdenkmälern vorkommen. Diese Attribute unterstreichen ihren chthonischen Charakter. Dieses Nebeneinander der Elemente illyro-keltischer und griechischer Kulte können wir dem Synkretismus der Spätantike zuschreiben, einer Zeit, der auch diese Reliefs angehören.

Die Figur des Dieners oder Priesters mit einem Becher in den erhobenen Händen²³ (Abb. 4) auf dem pannonschen Totenmahlrelief aus Tubići zeigt in dem besonderen Gewand mit zwei Borten²⁶ und der pannonschen Art des Totenmahlreliefs auch keltische elemente im Rahmen der griechischen Totenmahldarstellungen. Die Geste der erhobenen Hände kommt auf den griechischen Reliefs schon in Sparta vor und erhält sich bis zur römischen Zeit.^{24, 25}

Da die Geste des »Orans« auf autochthonen Denkmälern erscheint, wo sich Elemente illyro-keltischer und griechischer Kultdarstellungen mischen,²⁷ ist am nächsten anzunehmen, dass die Einheimischen die Darstellungen des »Orans« aus griechischen Kultdarstellungen entlehnt haben.

²⁷ I. Cremošnik, GZM 11, 1956, 119.